

Yazılı Türk Edebiyatı

Türk dili ve edebiyatının bilinen en eski metinleri 8. yüzyılın ilk yarısına aittir. Köktürkler 8. yüzyılın ilk yarısında, özellikle 720'li ve 730'lu yıllarda, Ötüken Uygurları da 8. yüzyılın ortalarında dikili taşlar üzerine yazdıkları metinlerle edebiyatımızın bugün için bilinen ilk eserlerini meydana getirdiler. Dikili taşlar üzerindeki bu edebiyata "Bengütaş edebiyatı" diyoruz. Şüphesiz, Türklerin daha önce de yazılı bir edebiyatı mevcut olmalıdır. Çünkü bengütaşlardaki dil, üslûp ve kavramlar bakımından çok gelişmişti. Daha önce işlenmemiş olan bir dilin üslûp ve kavramlar bakımından bu derece gelişmiş ve zenginleşmiş olması düşünülemez. Ancak ne yazık ki, var olduğunu tahmin ettiğimiz bu eserler elimize geçmemiştir. Bu bakımdan yazılı edebiyatımızı 8. yüzyılın ilk yarısında başlatıyoruz.

Edebiyatımızın ilk yazılı eserleri, Ötüken bölgesinde meydana getirilmiştir. 9. yüzyıldan itibaren yazılı Türk edebiyatının merkezi, Ötüken'den Tarım havzasındaki Hoço ve Turfan şehirlerine kayar. Tarım havzasında meydana getirilen edebiyata "Uygur Edebiyatı" diyoruz. Bu edebiyat 14. ve 15. asırlara kadar devam eder.

11. yüzyılda Karahanlıların başkenti olan Kaşgar'da ikinci bir merkez meydana gelir. Burada oluşan "Karahanlı Türk Edebiyatı" 13. asra kadar sürer. Cengiz Han ve oğullarının Türk dünyasında meydana getirdiği büyük değişiklikler, Türk kültür ve edebiyat merkezini yeniden değiştirir. Bu defa Altın Ordu'nun başkenti Saray ve Harezm kültür ve edebiyat merkezi olur, yeni edebî eserler bu merkezlerde meydana getirilir. 13. asırda Tarım havzasındaki Uygur Edebiyatı devam ederken ve Harezm etrafında yeni bir merkez oluşurken Mısır'da, Azerbaycan ve Anadolu'da da yeni merkezler meydana gelmeye başlamıştı. 13. ve 15. asırlar arasında Mısır'da, Orta Asya geleneğine bağlı olarak, edebî dille sözlükler, gramerler ve edebî eserler yazıldı. Azerbaycan ve Anadolu'da ise yeni bir edebî dil oluşmaya başlamıştı.

Temür'le birlikte 15. yüzyılda Semerkant ve Herat, Orta Asya Türklüğünün yeni kültür merkezleri haline gelir. Batı Türklüğünün kültür ve edebiyat merkezi ise, 1453'ten sonra İstanbul'dur.

11. yüzyılda başlayan çeşitliliğe rağmen yeni merkezler arasında devamlı ve sıkı bir münasebet vardır. Kâşgarlı Mahmud, Türk dilinin aslı harfleri olarak Uygur harflerini verirken şöyle der: "Eski zamandan bugüne kadar, Kâşgar'dan Yukarı Çin'e dek kuş bakışıyla bütün Türk ellerinde, hakanların ve sultanların kitaplarında ve yazışmalarında bu yazı kullanılır."(*) Demek ki, 11. yüzyılda Kâşgar'da ve Uygur merkezlerinde aynı yazı hakimdir. Esasen Uygur ve Karahanlı eserlerinde kullanılan dil de -dinle ilgili kelime ve terimler hariç- aynıdır. 13. yüzyılda Harezm'de yeni bir merkez kurulurken Azerbaycan ve Anadolu'da meydana getirilen Behcetü'l-Hakâyık vb. karışık dilli eserler, doğudan gelen bu tesiri gösterir. Bu eserlerde hem Doğu Türkçesi, hem de Batı Türkçesi özellikleri bir arada bulunur. Bundan başka Harezm'de meydana getirilmiş Nehcü'l-Ferâdis, Muînü'l-Mürîd gibi Kuzey-Doğu Türkçesiyle yazılmış eserlerin İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde bulunması da karşılıklı alakaların mevcudiyetine delildir. Öte yandan Nesîmî'nin eserleri de Türkistan'da okunmakta ve hatta Nevâyî'nin diline tesir etmektedir.

Karşılıklı alakalar, aşağı yukarı 16. asra kadar sıkı bir şekilde devam eder. Fatih Sultan Mehmed'in Uygur yazısını öğrenmesi ve bu yazı ile yazılığının bulunması; Herat'ta Uygur harfleriyle yazılmış Kutadgu Bilig nüshasının Abdürrezzak Bahşî tarafından 1474'te İstanbul'a getirilmesi bu alakaların en tipik örnekleridir. Aynı Abdürrezzak Bahşî 1480 yılında Atabetü'l-Hakâyık'ın Uygur ve Arap harfli bir nüshasını İstanbul'da tanzim eder. Öte yandan yine Atabetü'l-Hakâyık'ın 1444'te Herat'ta istinsah edilmiş Uygur harfli nüshası İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî ve takipçilerinin hikmetlerini içine alan pek çok yazma, İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde mevcuttur. Aynı şekilde Çağatay Türkçesinin büyük şairi Nevâyî'nin hemen hemen bütün eserleri, bir kısmı kendi çağında yazılmış yazmalar halinde, bir kısmı özel olarak hazırlanmış külliyat ciltleri halinde İstanbul'un muhtelif kütüphanelerinde bulunmaktadır. Diğer Çağatay şairlerinin de muhtelif yazmaları İstanbul

ve Anadolu kütüphanelerinde mevcuttur. Doğu Türkçesiyle yazılmış bu yazmalar silsilesi 16. yüzyılın başındaki Şibanoğulları hükümdarlarından Şibanî Han ve UbeyduUah Han'a (Ubeydî'ye) kadar gelir. Onların divanlarının yazmaları da İstanbul kütüphanelerindedir. Dîvânü Lûgati'-t-Türk'ün yegâne yazma nüshasının da İstanbul'da bulunduğunu ve şu anda Millet Kütüphanesinde olduğunu hatırlatalım. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerine ait yüzlerce yazmanın İstanbul, Bursa, Konya vb. şehirlerimizin kütüphanelerinde bulunması, Türkistan ile Anadolu arasındaki edebî alakaların canlılığını gösteren müşahhas örneklerdir.

Tabî ki bu alaka, karşılıklı tesirler halinde kendini gösterir. Nevâî ve diğer Çağatay şairlerinin eserlerinde Oğuz Türkçesine ait özellikler (bol-fiili yerine ol-fiilin ve zamin n'sinin zaman zaman kullanılması) görülürken Ahmed Paşa'dan başlayarak Osmanlı Türk şairlerinin Nevâyî'ye nazireler yazması; yine Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâis'ini örnek alarak Osmanlı yazarlarının pek çok şuara tezkiresi meydana getirmesi karşılıklı tesirlerin derecesini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bundan da daha ileri bir husus, Çağatay Türkçesiyle şiirler yazan Osmanlı şairlerinin bulunmasıdır. 15. yüzyıldaki Kaygusuz Abdal'dan başlayarak Şeydi Ali Reis ve Nedim'i de içine alan ve 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan bir şairler zinciri vardır ki bunlar Çağatay Türkçesiyle şiirler yazmışlardır.

Osmanlı Türklerinin Çağatay Türkçesini öğrenmek ve özellikle Nevâî'yi anlamak için hususi bir sözlük yazması ve ilk kelimesinden dolayı "Abuşka Lûgati" olarak bilinen bu sözlüğün Türkiye'de pek çok nüshasının bulunması, Batı Türk lüğünün Türkistan Türk Edebiyatına olan alakasını gösteren başka bir örnektir..

Tabî ki Batı Türklüğü kendi içinde, Kuzey-Doğu Türklüğü de kendi içinde her zaman edebî alakalarını devam ettirmiştir. Bugün Azerbaycan edebiyat tarihlerinde yer alan Nesîmî, Kadı Burhaneddin, Hatâyî, Fuzulî Azerbaycan'ın olduğu kadar Türkiye Türkleri'nin de şairleridir. Aynı şekilde Hoca Ahmet Yesevî'nin şiirleri, Ali'nin "Kıssa-i Yûsuf'u", Kutb'un "Hüsrev ü Şîrîn'i", Harezmi'nin, "Lûtfî'si, Nevâî'nin şiirleri, Babür'ün hatıratı, Ebûlgazi Bahadır Han'ın eserleri, bütün Kuzey-Doğu Türklüğünün ortak eserleridir. Yukarıda anlattığımız gibi bu şair ve eserler, Kuzey-Doğu Türklüğü ile Batı Türklüğü arasında devamlı alâka mevzuu olmuştur.

Osmanlı Türkleri ile Türkistan Türkleri arasındaki alâkalar ancak 16. asırda, İran'da Safevî devletinin kurulmasıyla kesilir. Bundan sonra karşılıklı akış durur. Ancak Osmanlı şairleri arasında Nevâî ve Çağatayca merakı 19. asra kadar devam eder. 19. asırda ise, Türkoloji araştırmalarının ilerlemesiyle daha değişik ve yeni bir alâka başlar. Yukarıda, bütün Türk dünyasının ortak malı olan yazılı edebiyat devirlerini, daha doğrusu Türk

dünyasının uzak coğrafyalarında meydana getirilen edebiyatların karşılıklı alaka ve tesirlerini kuş bakışı olarak ele aldık. Şimdi, bütün Türk dünyası için ortak kabul ettiğimiz bu ilk devirler ayrı ayrı incelenecektir.